

УДК 329 (477)

Ярош Я. Б.

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано фактори та причини виникнення громадських об'єднань у трансформаційних політичних процесах України. Громадські об'єднання розглядаються як суб'єкти політики, якими намагаються маніпулювати різні соціально-політичні сили; по-друге, громадські об'єднання все більше виступають суб'єктами політики, беручи участь у її формуванні та реалізації; по-третє, в рамках вказаних проблем детальніше розглядається державна політика.

Ключові слова: громадянське суспільство, державна політика, інституційний розвиток, громадські об'єднання, суб'єкти політики, трансформація.

Ярош Я. Б. Предпосылки возникновения общественных объединений в Украине.

В статье проанализированы факторы и причины возникновения общественных объединений в трансформационных политических процессах Украины. Общественные объединения рассматриваются как субъекты политики, которыми пытаются манипулировать различные социально-политические силы, во-вторых, общественные объединения все больше выступают субъектами политики, участвуя в формировании и реализации; в-третьих, в рамках указанных проблем подробнее рассматривается государственная политика.

Ключевые слова: гражданское общество, государственная политика, институциональное развитие, общественные объединения, субъекты политики, трансформация.

Yarosh Y. B. Background of public associations in Ukraine.

The article analyzes the factors and causes of NGOs in the political transformation processes in Ukraine. The major theoretical and methodological approaches of foreign and Ukrainian political science to the study of public organizations are classified. Public associations are considered as subjects of policies that attempt to manipulate the various social and political forces, and secondly, associations increasingly are subjects of politics, taking part in its formulation and implementation, and thirdly, as a part of these problems public policy is more considered.

The specificity of interaction of government and public organizations, which depends heavily on cooperation and implementation by public organizations and governmental institutions, their roles in ensuring rights and needs of society, is elucidated. The impact of public organizations in Ukraine's political process is clarified. The functions, types and characteristics of public organizations are analyzed.

A process of structuring of Ukrainian public organizations, that is transformed, is consolidated and behaves to the active participants of political process, is examined. Becoming of civil society in Ukraine needs the search of new forms of cooperation of public organizations and power.

In every organization there is the system of values and norms, and also certain model of management. They develop dynamically, when they have reasonable strategy, clearly certain structure and effectively use present resources.

The specificity and development's trends of public organizations in modern Ukraine are investigated and strengths and weaknesses of the activities of public organizations are identified. It is proved that public organizations play an important role in the formation of civil society.

The formation of the political system and civil society is difficult, contradictory.

Key words: civil society, state policy, institutional development, public associations, subjects of politics, transformation.

Актуальність теми даної статті обумовлена трансформаційними процесами політичної системи України, що створює можливість участі об'єднань громадян у політичному житті. Україна завершила початковий етап перехідного періоду – проголошення незалежності та набуття атрибутів держави, і перейшла до етапу розвитку демократичних інститутів. Становлення політичної системи та інститутів громадянського суспільства відбувається складно, суперечливо.

Сутність дискусії про інституції громадянського суспільства, що відбувається в наукових колах, віддзеркалює потребу ґрунтовного висвітлення теоретичних та прикладних аспектів проблеми.

В Україні формування демократичної політичної системи створило можливості для вільного функціонування об'єднань громадян, можливості діяти легально і застосовувати різні форми впливу. В умовах структуризації суспільства, яка триває в Україні протягом періоду незалежності, громадські організації трансформуються, консолідуються і відносяться до активних учасників політичного процесу. Процес становлення громадянського суспільства в Україні потребує пошуку нових діалогових форм взаємодії об'єднань громадян та влади. У зв'язку з цим актуалізується і питання їх дослідження науковцями.

Ступінь наукової розробки теми. Найбільш вагомим внеском у дослідженні групових інтересів та розвитку організацій громадянського суспільства, на нашу думку, є праці Аристотеля, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо, Ж. Бодена, Г. Гегеля, А. Токвіля, Дж. Кін Я. Шолте, Ю. Габерманса.

Серед вітчизняних науковців, які займаються теоретичними підходами до визначення громадянського суспільства, розглянуто концепції В. Бебика, М. Іванова, М. Михальченка, А. Романюка, С. Рябова, Ф. Рудича, А. Карася, А. Колодій, О. Корнієвського, Ф. Кирилюка, Л. Скочиляс, О. Токовенка, Г. Щедрової, В. Якушика.

Автор статті ставить за мету визначити чинники, що впливають на розвиток об'єднань громадян у політичних процесах України.

У сучасному світі державні та громадські інституції визнають той факт, що жодна особа або організація на в змозі вирішити проблеми виключно власними зусиллями. Тому вони шукають відповідних партнерів, щоб об'єднати зусилля та разом вирішувати різні проблеми. Найкращими партнерами є самі ж громадяни. Якщо вони виявляють бажання допомогти собі самі, тоді об'єднання громадян також проявляють зацікавленість підтримати їх ініціативи. Така співпраця дає можливість громадянам ефективніше вирішувати їх проблеми – чи то соціальні, чи економічні, чи політичні тощо.

Захисником думки, що громадянське суспільство стартувало по всьому світу, є Л. Саламон, в проєкті якого “Порівняльний аналіз неприбуткового сектору” була зроблена спроба задокументувати тенденції в громадянському суспільстві в усьому світі. На його думку, зараз у всесвітньому масштабі відбувається справжня “революція асоціацій”, яка має для кінця ХХ сторіччя такі ж важливі соціальні й політичні наслідки, які мало становлення національних держав для кінця ХІХ сторіччя [7, с. 66].

В межах організаційних утворень здійснюється цілеспрямована людська діяльність, адже не існує організацій без людей, так само як і немає людей, яким не доводиться мати справу з організаціями. М. Туленков зазначає, що організація – це складний соціальний організм, у якому перетинаються та уживаються різні інтереси особистостей і груп, стимули та обмеження, жорстка технологія і інновації, безумовна дисципліна і вільна творчість, нормативні вимоги та неформальні ініціативи. У кожній організації є своя система цінностей і норм, а також певна модель самоорганізації та управління. Вони динамічно розвиваються, коли мають обґрунтовану стратегію, чітко визначену структуру та ефективно використовують наявні ресурси. Вони перебудовуються, коли перестають відповідати обраним цілям і розпадаються, коли стають неспроможними виконувати свої функції [6, с. 24].

Функціонування об'єднань громадян в Україні у наданні послуг суспільству має свої особливості. Це доволі трудомісткий процес, тому такі послуги коштують дорого, якщо виконуються владою із залученням комерційних структур. У об'єднаннях громадян частина цих послуг може бути виконана за меншу ціну або безкоштовно – із залученням волонтерської праці. Іншою особливістю є те, що громадські інституції, як правило, надають допомогу найбільш соціально вразливим верствам населення. За рахунок свого активу, що вважає таку діяльність суспільно корисною, об'єднання громадян надають послуги якісніше, ніж держава та комерційний сектор. Громадські інституції є індикаторами суспільного життя та надають послуги тим соціальним групам, потреби в яких існують.

Формами громадської ініціативи можуть виступати суспільно корисні роботи за місцем проживання та працевлаштування. Але внутрішня потреба громадян займатися громадською діяльністю виникає тоді, коли задоволені базові потреби.

У вітчизняних умовах у більшості громадян вільний час витрачається в першу чергу на себе та на створення ресурсів для своєї родини. У цих умовах виникає конфлікт інтересів між індивідуальним та колективним не на користь останнього, що претендує на цей ресурс.

Особливістю у ставленні до діяльності об'єднань громадян є освітній рівень населення. Незважаючи на загальну низьку довіру до громадських організацій серед громадян з вищою освітою, спостерігається позитивніше налаштування до цих інституцій у порівнянні із громадянами із нижчим рівнем освіти.

На основі досліджень простежується тенденція обернено пропорційної залежності довіри до громадських організацій та віку респондентів: чим молодша людина, тим вона позитивніше налаштована до громадських організацій. Зокрема, серед респондентів 18–29 років тих, хто цілком довіряє громадським організаціям або “швидше довіряє” їм, сумарно є майже 40 % і лише 13 % тих, хто зовсім не довіряє. У той час, як серед респондентів вікової категорії понад 60 років громадським організаціям довіряють загалом лише 33 % і зовсім не довіряють – 16 % [1, с. 91].

Законодавство України визначає два шляхи легалізації діяльності громадських організацій: шляхом повідомлення і реєстрації. З моменту реєстрації громадські організації отримують статус юридичної особи. Реєстрація відбувається за ініціативою фізичних осіб, а припинення діяльності громадської організації може відбуватися через саморозпуск або примусовий розпуск за рішенням суду, коли організація порушує законодавство України.

Об'єднання громадян, на нашу думку, проходять кілька етапів розвитку, а саме:

- етап декларацій: група декларує бажання об'єднатися в організацію;
- етап реєстрації: подолання цього бар'єру означає, що громадська організація набуває правового статусу;
- етап участі: це потенціал та здатність громадської організації впливати на процес прийняття політичних рішень та реалізацію державної політики.

З моменту державної реєстрації громадська організація набуває статусу юридичної особи, яка може мати власну печатку, рахунки в банківських установах, власне майно (або отримати майно у власність), отримати статус неприбуткової організації, здійснювати господарську діяльність (відповідно до положень її статуту і чинного законодавства), підписувати угоди з іншими установами та приватними особами, виступати позивачем або відповідачем у суді.

Для успішної діяльності і виконання покладених на організацію функцій необхідно забезпечити її подальший інституційний розвиток. А. Романюк та Л. Сковчиляс відзначають основні аспекти підвищення ефективності діяльності активу громадських організацій: створення мереж профільних громадських організацій та налагодження обміну досвідом; навчання активістів громадських організацій відносно: методології діяльності, значимості досягнення цілей, визначення місії, культури громадської діяльності; надавати право громадським організаціям бути суб'єктами виборчого процесу на місцевому рівні, можливо через створення блоку громадських організацій; потрібно залучати фахівців з конкретних сфер суспільної діяльності для роботи в громадських організаціях; потрібен системний

діалог громадських інституцій з владою [1].

Серед основних напрямів діяльності громадських організацій в Україні найбільш широку розповсюдженість одержали такі: інформаційний, освітній, соціально-політичний. Одним з головних завдань громадських інституцій є сприяння розвитку демократичного суспільства та вирішення гострих суспільних проблем. Громадські організації здійснюють суспільно-корисну діяльність, надаючи послуги там, де з якоїсь причини це не робить держава або ж приватний сектор. Діяльність таких організацій головним чином спрямована на розвиток соціогуманітарної сфери суспільства, його освіти, природного середовища, соціального захисту тощо.

Об'єднання громадян у добровільні асоціації є одним з проявів громадянського суспільства, однією з форм його розвитку, яка на даному етапі є найбільш помітною і досить результативною. Громадянське суспільство можна репрезентувати як свого роду соціальний простір, у якому люди взаємодіють до певної міри як незалежні один від одного і держави індивіди. Основа громадянського суспільства – цивілізований, самодіяльний, повноправний індивід, від суттєвих рис якого залежать його якості та зміст.

Для більш оптимального дослідження особливостей функціонування державних та суспільних інститутів, і в першу чергу об'єднань громадян, доцільно з'ясувати класифікацію останніх. Від стану вивчення їх розмаїття значно залежить дієвість механізму взаємодії, співпраці органів державної влади та місцевого самоврядування з громадськими організаціями, тому ця проблематика є достатньо актуальною.

Л. Лойко досить детально виокремлює громадські організації за спрямованістю на такі групи: професійні (профспілки, асоціація фермерів тощо); економічні (об'єднання підприємців, банкірів, роботодавців тощо); соціально-демографічні (молодіжні, ветеранські, жіночі); конфесійні (церкви, релігійні общини, об'єднання мирян); культурологічні та просвітницькі; творчі (об'єднання артистів, письменників, художників); спортивно-туристські та оздоровчі; наукові та науково-технічні; оборонні; національно-культурні; екологічні [4, с. 165].

Структурування громадських організацій дозволяє виділити шість основних груп за напрямками їх діяльності. До першої групи відносимо молодіжні організації, зусилля яких спрямовані на відстоювання громадянських прав і свобод першої необхідності – права на життя, здоров'я, недоторканість власності тощо, а також інших прав, свобод та законних інтересів різноманітних суспільних груп.

Друга група охоплює громадські організації, що створюються для підтримки й оптимізації професійної діяльності. Це насамперед професійні спілки: спілка державних службовців; асоціація юристів, союз промисловців та підприємців тощо.

Третю групу складають громадські організації та благодійні фонди, метою яких є здійснення соціального захисту та поліпшення матеріального становища малозабезпечених верств населення, допомога багатодітним родинам та талановитій молоді (учням, студентам).

Четверту групу становлять екологічні організації, що сприяють розвитку природно-заповідного фонду, та оздоровчі організації, які пропагують здоровий спосіб життя.

П'ята група об'єднує наукові організації, що сприяють розвитку науки та освіти.

Шосту групу утворюють культурно-просвітницькі та національно-патріотичні організації, які відстоюють ідеї поширення культури, релігійних традицій, національного відродження суспільства.

Класифікація об'єднань громадян дає змогу отримати об'єктивну картину існуючої мережі горизонтальних та вертикальних зв'язків між різними субкультурами українського суспільства.

Передумови виникнення та розвиток об'єднань громадян закладені у принципі відкритого партнерства влади і громадянина, в якому вони є рівними суб'єктами відносин. Кожен із суб'єктів діалогу володіє певними ресурсами, які підтверджують їх суб'єктність та визначають потенціал участі в ньому.

Важливим аспектом залишається проблема зацікавлення громадян у діалозі з владою та готовність до нього. За оцінками представників центральних органів виконавчої влади, 43 % були скоріше готові, ніж неготові до використання діалогових форм політичної участі у вигляді відкритого співробітництва з органами виконавчої влади, 29 % – скоріше були не готові, ніж готові до цього, 21 % – готові, 5 % – неготові. Основною причиною того, що тільки 21 % громадян повністю вважали себе готовими до участі у діалозі з владою, був низький рівень довіри до всіх гілок влади, який транслюється упродовж усіх електоральних циклів трансформаційного періоду [3, с. 33].

Представники 79 % громадських організацій зауважують, що на місцевому рівні співпраця з владою є доволі конструктивною і плідною, проте для впливу на процес ухвалення політичних рішень на загальнонаціональному рівні їм бракує правових механізмів громадського контролю за діяльністю органів влади, а також інформації щодо основних рішень, які ухвалюються, небажання влади співпрацювати з громадськими організаціями є форматі діалогу [2, с. 6].

Проте реальні механізми співпраці у реалізації захисту прав громадян не були визначені доволі довго, що заважало ефективній взаємодії. Основними причинами низької ефективності діалогу був дорадчий статус громадських рад, невизначеність джерел їх фінансування, специфіка формування складу цих рад та їх керівництва. Тоді окреслилась ідея створення двох типів громадських рад. Перший тип – громадські експертні ради, до складу яких входитимуть експерти, фахівці, науковці, що працюють у неурядових структурах, з метою комплексного аналізу політики певного органу. Другий тип – власне громадські ради, які утворюватимуться з громадських діячів, політично активних громадян, що репрезентують інтереси певних груп і матимуть на меті прогнозування реакції громадськості на державні рішення, окреслення пріоритетних проблем у тій чи іншій сфері суспільного розвитку.

Варто відзначити, що ефективність громадських рад має бути кращою. Перед кожними виборчими процесами влада намагалася вдосконалити інституційне оформлення принципів становлення та функціонування діалогових форм за участю громадських організацій. Відзначимо, що потреба і влади, і різних соціальних груп у діалозі особливої ваги набуває тоді, коли розробляється новий політичний курс, адже максимально відкрите пояснення та обговорення його основних положень може забезпечити йому широку соціальну підтримку в суспільстві.

Однією з причин неналагодження конструктивної співпраці з органами державної влади слід визнати прагнення громадських організацій обмежити сферу своєї діяльності проблемами, розв'язання яких не призводить до конфліктів з владою.

Н. Ротар виділяє чотири основні варіанти діалогу між владою і об'єднаннями громадян. Перший передбачає використання владою традиційної стратегії взаємодії з громадянами згори – вниз, яка ґрунтується на наданні останнім мінімуму інформації про перебіг процесу ухвалення політичних рішень та повністю заперечує їх суб'єктність в процесі формування їх політичного порядку денного. Фактично цей тип діалогу є монологом влади, який претендує винятково на схвальну оцінку з боку громадян. Другий варіант діалогу – взаємодія, обмежена згори – є стратегією обмеженого діалогу, коли влада погоджується приймати пропозиції від громадян, проте не реагує на них. Третій варіант передбачає відкритий діалог між владою і громадянами. Проте остаточний вибір пріоритетів залишається за владою, оскільки вона обирає стратегію взаємодії. Четвертий варіант діалогу, який відповідає принципам функціонування демократії участі, формується на основі спільного володіння інформацією, тому пересічні громадяни є рівними з владою суб'єктами політичного процесу, а їх пропозиції мають таку ж вагу, як і пропозиції влади. Зауважимо, що тільки останній варіант діалогу між владою та громадянами передбачає і рівні права щодо контролю за реалізацією спільно ухвалених політичних рішень [5].

В Україні у повному обсязі реалізовано перший варіант діалогу і робляться спроби

засвоїти другий та третій варіанти. Однак нестабільний характер взаємодії між основними гілками влади, намагання політичної еліти тримати все під власним контролем не дозволяє їй обирати більш розкуті варіанти політичних стратегій у взаємодії з громадянами. Наслідок: поширення серед громадян тенденції до абсентеїзму та поглиблення кризи довіри до демократичних інститутів.

Висновки. Особливістю становлення об'єднань громадян є те, що вони виникають у відповідь на нагальні потреби певної частини суспільства. Можна виділити три основні причини виникнення об'єднань громадян організацій. По-перше, участь окремих громадян у політиці (за деяким винятком) значно менш ефективна, ніж діяльність групи. По-друге, створюючи громадські організації, особа задовольняє потребу в спілкуванні зі своєю соціальною групою. По-третє, беручи участь у функціонуванні громадських організацій, громадянин отримує можливість підкреслити свою індивідуальність та задовольняє потреби в розв'язанні соціальних проблем.

На нашу думку, потрібно створювати передумови взаємодії об'єднань громадян та державних і приватних інституцій у забезпеченні тривалих, відкритих, рівноправних, заснованих на принципі партнерства відносин. Отже, співпраця повинна бути заснована не на особистих симпатіях та домовленостях, а на вирішенні важливих політичних, соціальних та економічних проблем суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Грабовська С. Стан громадянського суспільства в Україні: міжрегіональний зріз та Львівщина / С. Грабовська, А. Романюк, Л. Скочиляс. – Львів : ЦПД, 2007. – 96 с.
2. Громадянське суспільство в Україні. Аналітичний звіт за результатами загальнонаціонального опитування недержавних організацій України. Підготовлено фондом “Демократичні ініціативи” та СОЦІС на замовлення світового банку / Бачинський Я., Кучерів І., Бекешкіна І. та ін. – К., 2003. – 54 с.
3. Загородній Ю. Методологія вивчення громадянського суспільства: інституційний підхід / Ю. Загородній // Наукові записки. Збірник – К. : ІПіЕНД, 2004. – Вип. 25. – С. 92–105.
4. Лойко Л. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: [монографія] / Л. І. Лойко. – К. : Фоліант, 2005. – 634 с.
5. Ротар Н. Діалогові форми політичної участі: передумови та перспективи становлення в Україні / Н. Ротар // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1. – С. 75–92.
6. Туленков М. Сутність і співвідношення понять “організація”, “самоорганізація” і “управління” / М. Туленков // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1. – С. 24–35.
7. Фукуяма Ф. Великий крах. Людська природа та відновлення соціального порядку / Ф. Фукуяма. – Львів : Кальварія, 2005. – 380 с.